

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-161

ISSN 1563-3349

Г. П. ТИМЧЕНКО
О. О. КРАСОВСЬКИЙ

СПІВВІДНОШЕННЯ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Розглядається багатоаспектне поняття добросовісності не тільки як принципу цивільного процесу, а й цивільно-процесуального обов'язку. Досліджено генезу категорії «обов'язок» починаючи з давньогрецької філософії. Проаналізовано поняття цивільного процесуального обов'язку, визначене в працях вітчизняних процесуалістів. Виявлено різні підходи у науковому середовищі щодо співвідношення понять “добросовісність” та “цивільний процесуальний обов'язок”, адже залишається дискусійним твердження, що добросовісність входить до складу процесуального обов'язку чи зводиться до цього поняття, або є якісною передумовою реалізації процесуального обов'язку, або взагалі її застосування несумісне із виконанням обов'язку. Зроблено висновки про те, що добросовісність за своїм змістом не входить до складу цивільного процесуального обов'язку, а лише може розглядатися в якості оціночної характеристики обов'язку.

Ключові слова: цивільне судочинство, учасники цивільного процесу, цивільно-процесуальний обов'язок, добросовісність, добросовісне виконання обов'язків.

© ТИМЧЕНКО Геннадій Петрович – провідний науковий співробітник Відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук; ORCID: 0000-0003-4263-9948; e-mail: gena29-78@ukr.net

© КРАСОВСЬКИЙ Олег Олександрович – аспірант Відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0005-4281-4402; e-mail: Legos11111@ukr.net

Tymchenko Hennadii, Krasovskyi Oleh. The relationship between good faith and civil procedural duty

The article examines the multifaceted concept of good faith not only as a principle of civil procedure, but also as a civil procedural duty. The genesis of the category of duty, beginning with ancient Greek philosophy, is explored. The concept of civil procedural duty in the works of domestic proceduralists is analysed. Various approaches in the scientific community regarding the relationship between the concepts of 'good faith' and 'civil procedural duty' are identified, where the statement that good faith is part of procedural duty or boils down to this concept, or is a qualitative prerequisite for the implementation of procedural duty, or whether its application is generally incompatible with the fulfilment of the duty. It was concluded that good faith, in terms of its content, is not part of civil procedural duty, but can only be considered as an evaluative characteristic of duty.

Key words: civil proceedings, participants in civil proceedings, civil procedural duty, good faith, conscientious performance of duties.

Вступ. Досліджуючи добросовісність у цивільному судочинстві, необхідно вказати про багатогранність даної правової категорії і позицію дослідників, що визначали добросовісність не тільки як принцип права, а й цивільно-процесуальний обов'язок [1, с. 258]. При цьому варто відзначити, що вказана багатозначність добросовісності в цивільному процесі може свідчити не лише про багатоаспектність цього поняття, а й про стан невизначеності у правовій науці щодо вказаної категорії, що підкреслює актуальність даного дослідження, метою якого є спроба встановлення співвідношення добросовісності з категорією цивільного процесуального обов'язку. Для цього ми проаналізуємо праці вітчизняних процесуалістів, розглянемо визначення поняття цивільного процесуального обов'язку в їх працях та взаємодією з категорією добросовісності, зробимо висновок про пов'язаність категорій добросовісності та процесуального обов'язку в цивільного судочинстві.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Правову категорію цивільного процесуального обов'язку висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні учені, як С. Бичкова, С. Васильєв, Г. Кузів, В. Кучер, Я. Мельник, М. Ясинок. При написанні статті був використаний формально-логічний метод та його основні прийоми, а саме: аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння, абстрагування, формалізація.

Виклад основного матеріалу. Фундатор грецького стоїцизму Зенон Кітійський (IV–III ст. до н.е.) був першим, хто застосував поняття обов’язок (“те, що личить”), що, у свою чергу, розглядалось філософською школою стоїків як головний принцип відповідності природному закону будь-якого вчинку людини [2, с. 49].

Марк Туллій Цицерон, на якого вчення стоїків мало певний вплив, у своїй книзі “Про обов’язки” розглядав категорію обов’язку як таку, що пов’язана із уявленням про найвище благо (*summum bonum*) та надавав цьому поняттю більш конкретного змісту (*Cic. De off. I. II.5*) [3], і в подальшому такий погляд мав вплив на наступні покоління філософів аж до появи категоричного імперативу Канта, який в основу обов’язку покладав відповідність моралі, що було пов’язано із правом.

Саме категоричний імператив І. Канта є підтвердженням свободи. В його основі лежить свідомість: ти можеш, тому що ти повинен, звідси випливає, що свободі передуює обов’язок. Більше того, свобода і є добровільним виконанням свого обов’язку, адже людина керується “тільки своїм власним і не менш загальним законодавством” [4, с. 138].

Таким чином, у філософських системах, де категорії «обов’язок» намагались дати позитивне визначення, аргументація будувалася на беззаперечній підставі, якою вважався природний, або моральний закон, Бог, вимога категоричного імперативу, і порушення якої не допускалося.

Актуальність вивчення категорії обов’язку має місце і в сучасній українській правовій науці, проте в українському цивільно-процесуальному законодавстві навіть і зараз відсутня законодавча дефініція категорії “цивільно-процесуальний обов’язок”.

Г. Кузів, досліджуючи тему процесуального обов’язку добросовісного здійснення процесуальних прав, фактично зводить його до процесуальної поведінки, вказуючи, що за правовою природою обов’язок добросовісного здійснення процесуальних прав є загальним процесуальним обов’язком, що поширюється на усіх осіб, які беруть участь у справі, та повинен виконуватися ними протягом усього розгляду справи судом [1, с. 258].

М. М. Ясинок вважає, що процесуальні обов’язки учасників судового процесу – це обособлені й обумовлені процесуальними нормами вимоги щодо безумовного виконання процесуальних дій,

невиконання яких тягне за собою негативні процесуальні наслідки для порушників залежно від їх процесуального статусу [5, с. 17].

С. В. Васильєв вкладає у поняття цивільного процесуального обов'язку сторони “необхідну і забезпечену процесуальним законом належну поведінку сторони в цивільному судочинстві”, однак додає, що така поведінка “повинна відповідати суб'єктивному процесуальному праву суду” [6, с. 72].

С. В. Бичкова зазначає, що загальний цивільний процесуальний обов'язок осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень – це подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті, і є мірою необхідної поведінки зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, що стосується виключно процесуального строку [7, с. 16].

В. О. Кучер розглядає цивільний процесуальний обов'язок сторони як міру необхідної поведінки учасників цивільного процесу, яка покликана забезпечити здійснення певних процесуальних дій або утримання від їх здійснення для захисту прав та законних інтересів та гарантувати справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд та вирішення цивільної справи [8, с. 311].

Серед українських учених слід виділити монографію Я. Я. Мельника, яка наразі найбільш детально розглядає категорію цивільного правового обов'язку. На думку автора, необхідними умовами, які характеризують якість та своєчасність виконання цивільних процесуальних обов'язків, є добросовісність та добровільність [5, с. 152]. При цьому Я. Я. Мельник, розглядаючи позиції деяких вчених [5, с. 155] щодо виключення терміна “добросовісно” з конструкції виконання процесуальних обов'язків, з одного боку, з ними погоджується [5, с. 156], а з іншого – у пропозиціях до зміни Цивільного процесуального кодексу України залишає термін “добросовісність” щодо виконання інших обов'язків особами, які беруть участь у справі [9, с. 263].

Автор звертає увагу на те, що добросовісність у цивільному процесуальному праві сприймається по-різному, однак у кінцевому результаті має спільну мету та наслідок – досягнення завдяки чітко встановленій законом поведінці необхідного та бажаного результату від реалізації обов'язку учасником цивільного процесу.

Тому категорія добросовісності є передумовою, баластом реалізації цивільних процесуальних обов'язків [5, с. 154]. З іншого боку, автор розвиває наукову дискусію, щодо поняття «якість обов'язку», яку вважає актуальною в рамках цивільних процесуальних правовідносин, де процесуальна норма в добросовісному виконанні цивільного процесуального обов'язку учасниками цивільного процесу (ч. 3 ст. 27 ЦПК України, яка була чинна на момент написання монографії. – Авт.) повинна бути калькою і сприйматися як загальнообов'язкова [5, с. 66-67].

Це, на нашу думку, може свідчити про діалектичну складність авторської позиції, оскільки з вищевказаного можна зробити висновок, що дослідник не визнавав добросовісність в якості структурної частини процесуального обов'язку, а лише умовою його здійснення, а з іншого боку, виходячи з того, що добросовісність є невід'ємною умовою якості обов'язку, через цю якість є і невід'ємною складовою поняття обов'язку, оскільки недобросовісне виконання обов'язку нівелює законодавчу конструкцію цієї цивільно-процесуальної категорії.

Підсумовуючи, Я. Я. Мельник розуміє поняття обов'язку учасників цивільного процесу як забезпечену законом міру необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку зобов'язана процесуально-правовим приписом особа реально здатна у процесуально-значимий час реалізувати в ході цивільного судочинства задля задоволення законних вимог та інтересів певного суб'єкта цивільного процесу та/або суду щодо настання факту виконання такого обов'язку [5, с. 73].

Таким чином, вітчизняні дослідники зазначеної правової категорії в цілому розглядають цивільно-правовий обов'язок як поведінку, що визначена законодавством та забезпечена примусом.

Аналіз поглядів учених-процесуалістів на категорію «цивільно-процесуальний обов'язок» вказує на певну невизначеність серед дослідників щодо співвідношення понять “добросовісність” та “цивільно-процесуальний обов'язок”, що підтверджується одним із висновків дисертаційного дослідження Я. Я. Мельника про те, що добросовісність у цивільному процесі має властивості як універсального цивільного процесуального обов'язку, так і принципу здійснення процесуального права, і у зв'язку з цим виникає потреба у додатковому науковому дослідженні конструк-

ції здійснення цивільного процесуального права, його поняття, структури та принципів [9, с. 176].

Слід звернути увагу, що Цивільний процесуальний кодекс України у редакції 2017 року (далі – ЦПК України) лише у двох нормах опосередковано згадує про добросовісне виконання обов’язків – ч. 7 ст. 81 ЦПК України щодо права суду витребувати докази у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов’язків щодо доказів та ч. 1 ст. 143 ЦПК України щодо вжиття судом заходів процесуального примусу з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов’язків.

Співставляючи зміст понять “добросовісність” та “цивільно-процесуальний обов’язок”, слід зазначити, що кожне визначення характеризується певними істотними ознаками, і в цьому випадку не можна однозначно зробити висновок, що ознаки обов’язку та добросовісності є тотожними.

Як було показано вище, якщо змістом цивільно-процесуального обов’язку є поведінка, то добросовісність характеризує якість цієї поведінки. При цьому слід відзначити, що категорія юридичного обов’язку має певну структуру: форма, зміст, і не зрозуміло, до якої саме структурної частини обов’язку належить добросовісність. Якщо істотною відмінністю обов’язку від права є відсутність вибору, то добросовісність, у межах природно-правової концепції права, завжди розглядалась як свідомий вибір. Також обов’язок завжди чітко регламентується нормою закону, що не завжди можливо щодо такого оціночного поняття, як добросовісність.

У семантиці визначення предмета денотатом називається чітка конкретизація поняття, на відміну від конотації (у нашому випадку “добросовісності”), яка застосовується для вираження додаткових або оціночних значень і залежить від певних культурних традицій суспільства. І в цьому випадку, якщо термін “добросовісність” є тотожним змісту поняття “обов’язок”, то законодавець допустив змішання понять, оскільки ми отримуємо філологічну тавтологію: “Добросовісне (обов’язок) виконання обов’язків”, що за правилами логіки та законодавчої техніки неможливо.

Також невирішеним залишається питання щодо різниці між поняттями “виконання обов’язків” та “недобросовісне виконання

обов'язків". Напевно, з великого масиву обов'язків можна виокремити ті, де не існує додаткової "якісної" альтернативи, тобто обов'язок або виконується, або ні. Наприклад, обов'язок деяких фізичних та юридичних осіб зареєструвати свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі (ч. 6 ст. 14 ЦПК України); особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови (ч. 2 ст. 71 ЦПК України); обов'язок учасників судового процесу повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) (абз. 1 ч. 1. ст. 131 ЦПК України) та про причини неявки в судове засідання (ч. 3. ст. 131 ЦПК України); та інші випадки, коли складно уявити, як можна добросовісно чи недобросовісно виконати певний процесуальний обов'язок, що зводиться до чітко визначеної простої дії чи бездіяльності.

У ситуаціях, коли можна казати про добросовісне виконання обов'язків, має значення якісна характеристика виконання цього обов'язку, що воно виконано належним чином, і тоді категорію "добросовісне виконання обов'язків" навряд чи можна застосувати абсолютно до всіх цивільно-процесуальних обов'язків.

Щодо нормативної реалізації добросовісності в цивільному судочинстві, то звертають на себе увагу кілька законодавчих положень, які припустимо вважати її прямим проявом у процесуальному законодавстві. Це передусім ті процесуальні обов'язки, які неможливо описати або кваліфікувати інакше, як вимогу поводитися чесно. Їх порушення – це яскраві приклади процесуальної недобросовісності.

По-перше, це заборона приховування доказів, оскільки учасники справи зобов'язані подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом та не приховувати докази (п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПК України).

По-друге, учасники справи зобов'язані надавати суду повні й достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні (п. 5 ч. 2 ст. 43 ЦПК України). Частина 2 ст. 93 ЦПК України закріплює, що учасник справи, якому поставлено питання позивачем, зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті.

По-третє, свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому

обставини (ч. 2 ст. 69 ЦПК України), а експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок щодо поставлених йому питань (ч. 2 ст. 69 ЦПК України).

Вказаний перелік добросовісного виконання обов'язків не є вичерпним, але більшість таких прикладів стосується етапу доказування та доказів, і це побічно підтверджує ч. 7 ст. 81 ЦПК України.

Отже, вітчизняне законодавство ніколи не містило розгорнутого переліку добросовісної процесуальної поведінки як загального процесуального стандарту для учасників судового процесу та суду. Законодавець визначає певні процесуальні обов'язки, вводить застереження щодо обов'язку сприяти суду, встановлює відповідальність за окремі форми зловживання правом. Вважаємо, що це свідомо законодавча техніка закріплювати добросовісність у вигляді «м'якого» права, акцентуючи увагу не на кількість норм, а на їх тлумачення, покладаючись на суддівський розсуд.

Висновки. Добросовісність не є цивільно-процесуальним обов'язком, тобто не входить до складу такого поняття, як процесуальний обов'язок, а лише має додаткове значення. Вона є конотацією – якісною, оціночною характеристикою обов'язку. Саме в такому значенні можна розглядати словосполучення “добросовісне виконання процесуальних обов'язків”, де принцип добросовісності може виступати в якості дієвого механізму реалізації останніх. Це той ідеал, при досягненні якого процесуальні обов'язки вважаються виконаними належним чином.

1. Кузів Г. Обов'язок добросовісного здійснення прав у цивільному процесі. *Вісник Львівського університету*. Сер. Юридична. 2012. Вип. 56, С. 255–259. 2. Філософія права: підручник / ред. О. Г. Данильян. Харків: Право, 2009. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf. 3. Cicero M. T. The Project Gutenberg eBook of De Officiis. URL: <https://www.gutenberg.org/files/47001/47001-h/47001-h>. 4. Романів Х. Б. Трансцедентальна свобода І. Канта, як основа особистої моральності та правових відносин. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Сер. Юридичні науки. 2021. Т. 32 (71), № 4. С. 134–140. URL: <https://doi.org/10.32838/tmu-2707-0581/2021.4/22>. 5. Мельник М. Б., Мельник Я. Я., Ясинок М. М. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в цивільному процесуальному праві України: монографія / ред. М. М. Ясинок. Київ: Алерта, 2014. 336 с. 6. Васильєв С. В. Цивільний процес: підручник. Київ: Алерта, 2019. 506 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Vasylyev-S.V.-Tsyvilnyy-protses.-Pidruchnyk.-2019.

pdf. 7. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 2011. 38 с. 8. Кучер В. О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2024. Т. 1, № 84. С. 311–316. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.46>. 9. Мельник Я. Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: дис... канд. юрид. н. Хмельницький, 2012. 290 с. 272.

References

1. Kuziv H. Oboviazok dobrosovisnogo zdiisnennia prav u tsyvilnomu protsesi. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser. Yurydychna. 2012. Vyp. 56, S. 255–259. 2. Filosofiia prava: pidruchnyk / red. O. H. Danylian. Kharkiv: Pravo, 2009. 208 s. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf. 3. Cicero M. T. The Project Gutenberg eBook of De Officiis. URL: <https://www.gutenberg.org/files/47001/47001-h/47001-h>. 4. Romaniv Kh. B. Transtsedentalna svoboda I. Kanta, yak osnova osobystoi moralnosti ta pravovykh vidnosyn. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Ser. Yurydychni nauky. 2021. T. 32 (71), № 4. S. 134–140. URL: <https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.4/22>. 5. Melnyk M. B., Melnyk Ya. Ya., Yasynok M. M. Osoblyvosti dii tsyvilnykh protsesualnykh oboviazkiv v tsyvilnomu protsesualnomu pravi Ukrainy: monohrafiia / red. M. M. Yasynok. Kyiv: Alerta, 2014. 336 s. 6. Vasyliiev S. V. Tsyvilnyi protses: pidruchnyk. Kyiv: Alerta, 2019. 506 s. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Vasylyiev-S.V.-Tsyvilnyy-protses.-Pidruchnyk.-2019.pdf. 7. Bychkova S. S. Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia: avtoref. dys... kand. yuryd. n. Kyiv, 2011. 38 s. 8. Kucher V. O. Tsyvilni protsesualni oboviazky storin u pozovnomu provadzhenni. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. Pravo. 2024. T. 1, № 84. S. 311–316. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.46>. 9. Melnyk Ya. Ya. Oboviazky uchasykiv tsyvilnoho protsesu: dys... kand. yuryd. n. Khmelnytskyi, 2012. 290 s. 272.

Tymchenko Hennadii, Krasovskiy Oleh. The relationship between good faith and civil procedural duty

The article examines the multifaceted concept of good faith, including as a civil procedural obligation. The aforementioned ambiguity of good faith in civil proceedings indicates not only the multifaceted nature of this concept, but also the state of uncertainty in legal science regarding this category, which emphasises the relevance of our research, the purpose of which is to attempt to establish the meaning of the concept of good faith and its relationship to the category of civil procedural duty. The concept of civil procedural duty in the works of domestic proceduralists is analysed. It is determined that domestic researchers of this legal category generally consider civil law duty to be behaviour defined by legislation and enforced by coercion. Various approaches

have been identified in the scientific community regarding the relationship between the concepts of ‘good faith’ and ‘civil procedural duty,’ where the assertion that good faith is part of procedural duty or boils down to this concept, or is a qualitative prerequisite for the implementation of procedural duty, or its application is generally incompatible with the performance of duty, remains debatable. Conclusions have been drawn that the category of ‘procedural obligations’ can be a mechanism or a means of implementing the principle of good faith. Good faith, by its nature, is not part of civil procedural obligations, but can only be considered as an evaluative characteristic of an obligation. Good faith is a necessary condition for the implementation of procedural obligations; it is the ideal that, when achieved, means that procedural obligations are considered to have been properly fulfilled.

Key words: civil proceedings, participants in civil proceedings, civil procedural duty, good faith, conscientious performance of duties.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 07.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.